Gatis Vanags

Kārlis Sūniņš – grāmatu ilustrators un burtu dizainers

Atslēgvārdi: grāmatu dizains, burtu dizains, grafiskais dizains, ilustrācijas, grafika.

Kārlis Sūniņš (1907–1979) Latvijā pazīst kā izcilu akvarelistu un grāmatu ilustratoru. Nav pārspētas viņa ilustrācijas latviešu tautas pasākām ar spilgtiem, atmiņā paliekošiem pasaku tēliem. Taču ir vēl kāda, līdz šim līdz galam neapzināta, izcila viņa talanta šķautne – burtu dizains. Visām grāmatām, kuras K. Sūniņš ir ilustrējis, viņš ir veidojis izcilus un neatkārtojamus burtveidolus.

1934. gadā K. Sūniņš pabeidz Latvijas Mākslas akadēmijas Jāņa Kugas Dekoratīvās glezniecības meistardarbnīcu ar diplomdarbu “Dekoratīvs gleznojums vestibilam”. Ar monumentālo glezniecību saistīti ir arī vairāki turpmākie darbi pēc akadēmijas pabeigšanas: K. Sūniņš rada dekoratīvos pannos dažādām sabiedriskajām celtnēm, arī Cēsu sanatorijai, Siguldas Rakstnieku pilij un Latvijas bankas ēkai.

Paralēli glezniecībai K. Sūniņš veic dažādus pasūtījuma darbus, ieskaitot 30. gados populārā žurnāla “ATPŪTA” vāku veidošanu. Tajos var saskatīt gan *nacionālā romantisma*, gan *simbolisma* ietekmi. ¹

Sākot ar 30. gadu beigām, K. Sūniņš vairāk sāk pievērsties grāmatu noformēšanai un līdz ar to grafiskajam un burtu dizainam. Pirmā viņa ilustrētā grāmata ir Rabindranata Tagores “Gāju putni un Zelta laiva”¹. To izdod Anša Gulbja

apgāds 1939. gadā. Kopā ar ilustrācijām K. Sūniņš ir veidojis arī grāmatas vāku. Virsraksts veidots ar formās diezgan atturīgiem, vienkāršiem burtveidoliem. Daudziem burtiem nav īpašas stilistiskas iezīmes. Taču ir arī burti, kur pamanāmas dažādas detaļas un formas, kas būs tik iecienītas vēlākajos K. Sūniņa darbos.

Vēl viens K. Sūniņa agrīnais grafiskā dizaina darbs ir GALVAS PILSĒTAS RĪGAS ATZINĪBA (1939). ² Atzinības raksta grafiskā kompozīcija sastāv no fona zīmējuma ar Rīgas ģerboni un Rīgas panorāmu. Grafiski izteiksmīgi izstrādāts atzinības raksta galvenais akcents – uzraksts ATZINĪBA. *Slab serif* burtveidolu formas un proporcijas veidotas starpkaru Latvijā populārajā *Art Deco* stilistikā. Taču autors šajos burtos ienesis savdabīgas, oriģinālas detaļas. Vairāku burtu nobeigumi manierīgi uzasināti un ieliekti. Savukārt burtu formu veidojošie laukumi nav viendabīgi, bet aizpildīti ar nesarežģītu ornamentu. Parasti šādos grafiskā dizaina darbos papildinošie, izmēros mazākie teksti ir veidoti formās vienkāršāki, bez liekām detaļām. Taču tā nav šajā gadījumā. K. Sūniņš rūpīgi izzīmējis mazos burtus, cenšoties piedot tiem grafisko individualitāti. Līdzīgi kā lielajam uzrakstam ATZINĪBA, arī mazajiem burtiem tiek manierīgi veidoti burtu nobeigumi ar pagarinātiem noslīpinājumiem.

Taču kopumā pirmskara un kara laika darbos nav vēl līdz galam noformēties autora individuālais rokraksts. No 1940. līdz 1946. gadam notiek dažādi burtu formu meklējumi. Dažkārt tie ir atturīgāki, savukārt citreiz spilgti parādās K. Sūniņa prioritātes grafisko formu meklējumos.

1 Tagore, R. 1939. *Gāju putni un Zelta laiva*. Rīga: A. Gulbis. Vāks.

1 Žurnāla "Atmoda" vāku dizains. Autors: K. Sūniņš

2 Galvas pilsētas Rīgas atzinība. Autors: K. Sūniņš

3 Grāmatu “Zirņa zieds” un “Staru viesulis” (Kārļa Rasiņa apgāds, 1943, 1944) vāki. Autors: K. Sūniņš

“Grāmatas par laulību”² vāka dizainā redzam tipiskus *Art Deco* stila burtveidolus ar burtu formu sadalošo joslu. Taču šeit vēl nepārādās vēlākajos darbos sastopamās, tikai K. Sūniņam raksturīgās burtu grafiskās detaļas. Burti nav izstrādāti pārāk precīzi.

K. Sūniņš veicis dažādu apgādu pasūtījumus arī vācu okupācijas laikā. Viens no tādiem apgādiem ir Kārļa Rasiņa apgāds. Ir zināmi divi šī apgāda izdevumi ar K. Sūniņa vāku zīmējumiem – “Zirņa zieds”³ un “Staru viesulis”⁴. 3 Grāmatas “Zirņa zieds” vāka noformējumā izveidotajos burtos atkal parādās manierīgi asi burtu nobeigumi. Vietām burtu taisnās formas ir aizvietotas ar viļņveidīgām. Akcentēti izveidots J burts vārdā DZEJOJI, stipri pagarinot to zem teksta pamatlinijas. Šāds paņēmieni ik pa brīdim parādās arī K. Sūniņa turpmākajos darbos burtu dizainā.

Krasi atšķiras grāmatas “Staru viesulis” vāka burtveidoli. Burtu laukumi sastāv no četrām atsevišķām līnijām. Savukārt burtu apaļās formas ir aizstātas ar taisnām, laužtām formām.

Ir zināma arī viena grafiskā zīme jeb mūdienu izpratnē logotips, ko izstrādājis K. Sūniņš. Tā ir Kārļa Rasiņa apgāda zīme 4, kas veidota tikai no burtiem, vārdus izvietojot divos līmeņos. Vairākiem burtiem saskatāmas *Art Deco* iezīmes. Taču galvenais akcents likts uz R un S burta izcelšanu, izveidojot tos divreiz garākus par pamatburtu augstumu. R un S burta vijīgās formas veiksmīgi harmonē savā starpā un veido grafiskās zīmes vertikālo akcentu.

A. Gulbja apgādā 1942. gadā izdotajai grāmatai “Ludis dodas pasaulē”⁵ K. Sūniņš grāmatas vāka kompozīcijā burtiem atvēlējis diezgan nozīmīgu lomu. Teksts dalās divu veidu burtos – melnos un baltos ar melnu kontūru.

2 Ausējs, L. 1938. *Grāmata par laulību*. Rīga: Valters un Rapa. Vāks.

3 Zāle, K. 1943. *Zirņa zieds*. Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds. Vāks.

4 Lazda, Z. 1944. *Staru viesulis*. Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds. Vāks.

5 Pērļupe, L. 1942. *Ludis dodas pasaulē*. Rīga: A. Gulbis. Vāks.

Melnie burti ir sadalīti ar baltu līniju. Vairāku burtu (L, O, S) formās sastopamas oriģinālas detaļas. Galvenais kompozīcijas elements ir vairākkārtīgi palielinātais un izceltais L burts.

Taču ne vienmēr K. Sūniņš centies veidot dekoratīvus burtveidolus ar raksturīgām stilistiskām detaļām. Ne pārāk sarežģītu burtu risinājumu piemēru var redzēt divās Alfrēda Ūdra apgādā izdotajās grāmatās: “Mežā un pļavā” (1943)⁶ un “Atmini manu mīklu” (1944)⁷. Iespējamā burtu vienkāršība tika daļēji izvēlēta tādēļ, ka grāmatu ražošanā bija trūcīgas tehniskās iespējas.

Pie burtu formu meklējumiem jāpiemin “Meža darbinieku kalendārs 1946”⁸. ⁵ Burti veidoti treknās proporcijās. Lai uzrakstam piešķirtu oriģinalitāti, vairākiem burtiem augšējā daļā ir izveidots masīvs paplatinājums.

Pirmskara un kara laika izdevumos varam redzēt dažādus K. Sūniņa burtveidolu formu meklējumus, bet pēc kara burtu formu izstrādē autors kļūst arvien uzticīgāks dažādiem paša izstrādātiem paņēmieniem un to variācijām. To pirmkārt varam redzēt, apskatot divu grāmatu – “Literatūras gada grāmata 1945”⁹ un “Literatūras gada grāmata 1946”¹⁰ – vākus. ⁶ Burtveidoli ir kļuvuši tehniski precīzāki un detaļās konsekventāki. Burtiem parādās formas un detaļas, kuras K. Sūniņš vēlāk izmantos un attīstīs savos nākamajos darbos. Proporcijās un pamatformās tie vēl arvien ir *Art Deco* stila ietekmēti. Taču detaļās – burtu nobeigumos un burtu aizpildījumā – sāk izteiktāki parādīties *nacionālā romantisma* ietekme. *Art Deco* un *nacionālā romantisma* stila veiksmīga mijiedarbība caurvij arī turpmākos K. Sūniņa darbus.

6 *Mežā un pļavā*. 1943. Rīga: Alfrēda Ūdra apgāds. Vāks.

7 *Atmini manu mīklu*. 1944. [Rīga]: Alfrēda Ūdra apgāds. Vāks.

8 *Meža darbinieku kalendārs 1946*. 1946. Rīga: VAPP. Vāks.

9 *Literatūras gada grāmata 1945*. 1945. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds. Vāks.

10 *Literatūras gada grāmata 1946*. 1946. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds. Vāks.

⁴ Kārļa Rasiņa apgāda logotips. Autors: K. Sūniņš

⁵ “Meža darbinieku kalendārs 1946” (VAPP, 1946) vāks. Autors: K. Sūniņš

6 "Literatūras gada grāmatu" 1945. un 1946. gadam (VAPP Daiļliteratūras apgāds) vāki. Autors: K. Sūniņš

Darbs, ar kuru, manuprāt, visspilgtāk aizsākas K. Sūniņam raksturīgo burtveidolu risinājumi, ir 1947. gadā izdots: "Lāču Krišus: latviešu tautas pasaka"¹¹. 7 Grāmatas vāks sastāv no diviem uzrakstiem – LĀČU KRIŠUS un LATVIEŠU TAUTAS PASAKA. Katrs no tiem veidots atšķirīgi. Grāmatas nosaukums veidots ar trekna stila burtveidoliem un lielu daudzumu oriģinālu detaļu. Burtu proporcijas norāda uz to saikni ar *Art Deco* stila burtveidoliem – pazemināta burtu horizontālā dalījuma līnija un kontrastaini mainīgs burtu formas biezums. Taču ir detaļas, kas sasaucas ar Anša Cīruļa (1883–1942) radītajām burtveidolu formām 20. gadsimta sākumā. Pirmkārt, gandrīz visiem burtiem augšējā daļā ir iešķēlums, kas rada asociācijas ar nelielu burtus rotājošu kronīti. Šādu kronīti pirmo reizi izmantoja A. Cīrulis latviešu strēlnieku bataljonu karogu metos 1915. gadā un vēlāk atkārtoja arī citos savos darbos. L, K un R burtam kājiņu nobeigums ir manierīgi izliekts. Detaļām bagāts ir arī A burts – horizontālā dalījuma līnija iziet ārpus A burta laukuma ar slīpu nobeigumu, kā arī slīps serifs burta apakšā, kas ir izvirzīts pretējā virzienā. Uzrakstā LATVIEŠU TAUTAS PASAKA izmantoti daudz gaišāki un nedaudz vertikāli izstiepti burtveidoli. Neskatoties uz proporciju un formu atšķirībām, abi uzraksti lieliski harmonē savā starpā. Titullapas uzraksti ir atšķirīgi no vāka burtu dizaina un tomēr veidoti vienotā stilistikā. Uzrakstā LĀČU KRIŠUS lielākā daļa no burtiem proporcionāli vienādi ar vāka burtiem. Atšķirīgs ir S burts, kurš iekšlapā ir formās krietni bagātīgāks un plastiskāks. Galvenā atšķirība no vāka dizaina ir titullapas burtu augšpusē esošais iešķēlums, kas ir transformējies par smailu iešķēlumu līdz pat burtu vidum.

11 *Lāču Krišus: latviešu tautas pasaka*. 1947. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks un titullapa.

7 Grāmatas “Lāču Krišus: latviešu tautas pasaka” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1947) vāka un titullapas dizains. Autors: K. Sūniņš

1955. gadā izdotajā grāmatā “Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas”¹² 8 K. Sūniņš turpina pilnveidot nacionālā romantisma stilā veidoto burtu formu daudzveidību. Šoreiz visiem burtiem ir izveidoti serifi, taču tie ir ar noslīpinātiem galiem. Z, E un T burtam ir izveidoti akcentēti vertikāli burtu nobeigumi. Līdzīgi kā grāmatā “Lāču Krišus” ir veidots A burts. N burta apakšējā daļa nebeidzas uz pamatlīnijas, bet asā leņķī turpinās zem tās. Taču galvenais – visu burtu formas ir aizpildītas ar vieglu svītrojumu, kas asociējas ar primitīvu ornamentu. Papildteksti ir filigrāni veidoti ar nelielām, bet raksturīgām detaļām. Autors ir rūpīgi izstrādājis arī burtu vinjetes grāmatas iekšpusē. 9 Liela uzmanība šeit ir pievērsta ne tikai burtu formai, bet arī to aizpildošajam ornamentam. Uz vāka burtu formu aizpildījums tikai nedaudz asociējas ar ornamentu, bet vinjetēs jau nepārprotami varam saskatīt latviešu ornamenta raksturīgos elementus. Kaut arī vinjetēs vairākkārtīgi atkārtojas vieni un tie paši burti (piemēram, R un K), to grafiskais atveidojums katrā atsevišķā gadījumā radikāli atšķiras.

Grāmatā “Gudru ņēmu padomiņu”¹³ vāka burtu formu risinājumos K. Sūniņš ir bijis nedaudz atturīgāks. 10 Lai burtiem tomēr piešķirtu dekoratīvu raksturu, to formas ir pāršķeltas ar tievu līniju. Titullapā burtu formas ir stipri atšķirīgas. Burti ir plastiskāki, ar raksturīgiem iešķēlumiem burtu augšpusē.

12 *Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas*. 1955. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks, titullapa un iekšlapas.

13 *Gudru ņēmu padomiņu*. 1956. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks un titullapa.

8 Grāmatas “Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1955) vāka un titullapas dizains. Autors: K. Sūniņš

9 Grāmatas “Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas” vinjetes. Autors: K. Sūniņš

10 Grāmatas “Gudru ņēmu padomiņu” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1956) vāks. Autors: K. Sūniņš

11 Grāmatas “Upe, upe, Daugaviņa: tautas dziesmas par Daugavu” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1957) vāka un titullapas dizains. Autors: K. Sūniņš

Izcils burtu dizaina paraugs ir 1957. gadā izdotā grāmata “Upe, upe, Daugaviņa: tautas dziesmas par Daugavu”¹⁴. 11 Šeit vēl konsekventāk tiek saglabāta un attīstīta *Art Deco* un *nacionālā romantisma* formu, proporciju un detaļu sintēze. Šoreiz vēl grafiski agresīvāk tiek aizpildīts burtu iekšējais laukums – zigzagveida dalījums ar vieglu svītrojumu. Tāpat kā iepriekšējās grāmatās, papildinošais teksts *TAUTAS DZIESMAS PAR DAUGAVU* veidots gaišākiem burtveidoliem, ar smalkām burtus rotājošām detaļām. Visi uzraksti izpildīti izcilā tehniskā kvalitātē. Atšķirībā no citām grāmatām, titullapas un vāka burtu grafiskais risinājums ir identisks.

1959. gadā izdotajā grāmatā “Divi brāļi”¹⁵ 12 K. Sūniņš izmanto līdz tam sev neraksturīgu burtu iekštelpas aizpildīšanas paņēmieni. Šoreiz tas ir stipri vienkāršots, uzsvērti askētisks. Burtu vidusdaļa ir aizpildīta ar gaišākas krāsas laukumu, kura augšējā daļā ir trīsstūrveida iegriezums. Savukārt ornamenta lomu burtu apakšdaļā izpilda liesmveidīga detaļa. Titullapas uzrakstā šī detaļa ir transformējusies vēl vienkāršāka – par taisnstūri. Visiem burtiem ir viens *serifs* augšējā kreisajā pusē ar slīpu nobeigumu. Burti saglabājuši *Art Deco* burtu proporcijas. R burta kājiņa turpinās vertikālā virzienā zem teksta pamatlīnijas un nobeidzas ar asu noapaļojumu.

Jāņa Jaunsudrabiņa stāsta “Vēja ziedi”¹⁶ (1959) apvāka zīmējumā burtiem nav dekoratīvi rotājošas detaļas. Taču ļoti pārlicinoši ir izveidots vāka uzraksts, kur J burts turpinās stipri uz leju un kopā ar šķērssvītru un kopā ar vārdu *ziedi* veido atmiņā paliekošu grafisko zīmi.

14 *Upe, upe, Daugaviņa: tautas dziesmas par Daugavu*. 1957. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks un titullapa.

15 *Divi brāļi: latviešu tautas pasaka*. 1959. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks un titullapa.

12 Grāmatas "Divi brāļi" (Latvijas Valsts izdevniecība, 1959) vāka un titullapas dizains. Autors: K. Sūniņš

Turpinot ilustrēt grāmatas un veidot tām virsrakstus, 60.–70. gados K. Sūniņš arvien mazāk izmanto *nacionālā romantisma* stilistikas elementus. Taču burtveidoli vēl arvien saglabā *Art Deco* stilam raksturīgās formas un proporcijas. 1961. gadā izdotajā grāmatā "Zili zaļi brīnumi"¹⁷ 13 galvenajā uzrakstā nav īpašu stilistisku atradumu. Taču ļoti smalki un niansēti veidoti papildteksti titullapā.

60. gadu grāmatās "Ai, zaļā birztaliņa"¹⁸, "Pasakas par Usmu"¹⁹, "Pasakas par ziediem"²⁰, "Saule sēja sudrabiņu"²¹, kā arī 70. gadu grāmatās "Es dziesmu dzirdēju no bērzu birzs"²² un "Sudraba smildziņa"²³ K. Sūniņš paliek uzticīgs jau radītajām burtu formām. Galvenokārt tie ir vertikāli orientēti un saglabā atskaņas no *Art Deco* stila gan formās, gan proporcijās.

K. Sūniņa atstāto radošo mantojumu var vērtēt kā izcilu pagājušā gadsimta 40.–70. gadu grafiskā dizaina paraugu. Autora darbos meistarīgi sakausētas *Art Deco* un *nacionālā romantisma* raksturīgās detaļas. *Art Deco* formām un proporcijām K. Sūniņš palika uzticīgs līdz 70. gadiem, bet *nacionālā romantisma* iezīmes viņa veidotajos burtveidos visspilgtāk izpaudās pēckara periodā un līdz 60. gadu sākumam.

Tāpat kā daudzi tālaika grāmatu noformējuma autori, arī K. Sūniņš oriģinālus burtveidolus ir veidojis tikai konkrētai grāmatai, tikai ar konkrētajam uzrakstam nepieciešamo burtu skaitu. K. Sūniņš nav izveidojis nevienu pilnu alfabētu ar visām rakstu zīmēm. Mūsdienās tas būtu labs izaicinājums kādam jaunajam grafiskajam dizaineram – izanalizēt burtu paraugus un izveidot K. Sūniņa burtveidolu digitālo fonu, kā tas ir izdarīts pēc A. Cīruļa burtveidolu paraugiem.

Diemžēl ne vienmēr tiek novērtēts burtu dizains kā būtiska grāmatas vāka dizaina sastāvdaļa. Pēdējos 20 gados ir pārizdots vairākas K. Sūniņa grāmatas. Kā piemēru var minēt

17 *Zili zaļi brīnumi*. 1961. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks.

13 Grāmatas “Zili zaļi brīnumi” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1961) titullapa. Autors: K. Sūniņš

grāmatu “Upe, upe Daugaviņa”²⁴ un Rabindranata Tagores “Gāju putni un Zelta laiva”²⁵.

Abi izdevumi uzlūkojami kā pārpratums attiecībā uz K. Sūniņa izstrādāto grāmatu grafisko dizainu. Grāmatā “Upe, upe Daugaviņa” ir izmainīta vāka krāsu gamma, nomainīta virsraksta krāsa, kā arī pazuduši vairāki K. Sūniņa izveidotie oriģinālie uzraksti. Arī galvenajā uzrakstā uz grāmatas vāka var pamanīt vairākas izmainītas detaļas. Vēl vairāk ir cietusi Rabindranata Tagores grāmata “Gāju putni un Zelta laiva”. Vāka dizainā ir izmantota tikai K. Sūniņa ilustrācija, taču uzraksti veidoti pavisam atšķirīgiem, formāliem burtveidoliem, pilnībā ignorējot autora ieceru. Noteikti arī citi K. Sūniņa izdevumi ir pelnījuši tikt vēlreiz izdoti. Ja tas notiks, ceru, ka ar lielāku pietāti pret autoru un viņa darbiem.

24 *Upe, upe, Daugaviņa: tautasdziesmas par Daugavu*. [2014.] Rīga: Zvaigzne ABC.

25 Tagore, R. 2014. *Gāju putni un Zelta laiva*. Rīga: Zvaigzne ABC.

AVOTI

- Ai, zaļā birtaliņa.* Rīga, 1960.
- Atmini manu mīklu.* 1944. [Rīga]: Alfrēda Ūdra apgāds.
- Ausējs, L. 1938. *Grāmata par laulību.* Rīga: Valters un Rapa.
- Divi brāļi: latviešu tautas pasaka.* 1959. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Es dziesmu dzirdēju no bērzu birzs.* 1972. Rīga: Liesma.
- Gudru ņēmu padomiņu.* 1956. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Jaunsudrabiņš, J. 1959. *Vēja ziedi: Rasma stāsts.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lazda, Z. 1944. *Staru viesulis.* Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds.
- Lāču Krišus: latviešu tautas pasaka.* 1947. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Literatūras gada grāmata 1945.* 1945. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds.
- Literatūras gada grāmata 1946.* 1946. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds.
- Meža darbinieku kalendārs 1946.* 1946. Rīga: VAPP.
- Mežā un pļavā.* 1944. Rīga: Alfrēda Ūdra apgāds.
- Pērļupe, L. 1942. *Ludis dodas pasaulē.* Rīga: A. Gulbis.
- Sakse, A. 1966. *Pasakas par ziediem.* Rīga: Liesma.
- Saule sēja sudrabiņu.* 1965. Rīga: Liesma.
- Sudraba smildziņa.* 1972. Rīga: Liesma.
- Tagore, R. 1939. *Gāju putni un Zelta laiva.* Rīga: Gulbis.
- Upe, upe, Daugaviņa: tautas dziesmas par Daugavu.* 1957. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zāle, K. 1943. *Zirņa zieds.* Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds.
- Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas.* 1955. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zili zaļi brīnumi.* 1961. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zunde, V. 1964. *Pasakas par Usmu.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.